

BEKTÂŞÎ MEZAR TAŞLARINDA DEKORATİF SANATLAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yıldırım*

GİRİŞ

1) HACI BEKTAŞ VELİ VE BEKTAŞİLİK

Konumuzu daha kolay inceleyebilmek, motif, figür ve sembollerdeki mesajları daha iyi tanımlayabilmek için, Bektâşîlerin pîri olan Hacı Bektaş Velî'den ve onun adını taşıyan "Bektâşîlik" tarikatından kısaca da olsa bahsetmek yerinde olacaktır.

Ahmet Yesevî Ocağından, Horasan erlerinden bir büyük isim olan Hacı Bektaş Velî, son derce yaygın bir şöhrete sahip olmasına rağmen, hayatı hakkındaki bilgilerimiz neredeyse yok denecek kadar azdır ve olanlar da gerçek ile menkıbelerin bazen taban tabana zıt rivayetleriyle örtülüdür⁽¹⁾.

XIII. yüzyılda Anadolu'da bilhassa halk kitleleri üzerinde en tesirli şahsiyetlerinden biri olan Hacı Bektaş Velî'nin⁽²⁾, vefat tarihi olarak 697/1297, 669/1270, 660/1209, 690/1291 gibi birbirinden farklı ama birbirine yakın çeşitli tarihler verilmektedir⁽³⁾. Yaklaşık XIII. Yüzyılı ifade eden bu rakamlar, vakıf kayıtlarına istinaden verildiği için daha çok doğruluk payına sahiptir. Eldeki mahdut belgelerden edindiğimiz bilgilere göre Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Horasan'da Nişabur şehrinde doğmuştur. Soyu Hz. Peygamber'e çıkmaktadır. Hacı Bektaş Velî menkıbelerini anlatan "Velâyet-Name"lerde, Horasan'daki çocukluğu, kerametleri, "Şeyh Lokman-ı Perende"ye ve yine "Hoca Ahmet Yesevî"ye intisap edişi anlatılır. Bir rivayete göre, Hoca Ahmet Yesevî, doğrudan doğruya onun pîri ve mürşidi olmamış, Yesevî'nin müridi Lokman Perende Hacı Bektaş'ı yetiştirmiştir⁽⁴⁾.

Hacı Bektaş Velî'nin babası, Seyyid İbrahim ve annesi Şeyh Ahmet kızı Hatem Hatun'dur⁽⁵⁾. Hünkârın asıl adı "Bektaş"tır. Bir başka iddiaya göre de

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

- (1) Ethem Ruhi FİĞLALİ; Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik, Selçuk Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991, s. 136.
- (2) M. Fuad KÖPRÜLÜ; Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 107. 1980, s. 249.
- (3) Esat COŞAN; Hacı Bektaş Velî-Makâlât, Seha Neşriyat, İstanbul, 1971, s. 20.
- (4) Mehmet ERÖZ; Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik, Otağ Yayınları, İstanbul, 1977, s. 52.

"Muhammed", mahlası "Bektaş"tır denilmektedir⁽⁶⁾. Batı Türkistan'da Moğol baskısının artması üzerine göçe zorlanan Türklerle birlikte Anadolu'ya gelmiştir⁽⁷⁾.

Bektâşilik, Hacı Bektaş Veli'den uzun bir zaman sonra, âdâp ve erkânıyla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla tarikatın esasları her zaman Hacı Bektaş'ın fikirleriyle paralellik arz etmemektedir. Hacı Bektaş'ın Sünni bir şeyh olduğu bilinmektedir. Fakat Bektâşilik zamanla Batıniye, Hurufiye, Alevilik, hatta Hıristiyanlık ve Şamanizm'in karışımı bir mistik cereyan haline gelmiştir⁽⁸⁾.

Bektâşiliğin mahiyetini, yapısını ve tarihi inkişafını iyi anlayabilmek ve doğru teşhiste bulunabilmek için, tarihçesini: a) XIII. yüzyılda başlayıp XIV. yüzyılda gelişerek süren ve XV. yüzyılın sonlarına kadar uzanan teşekkül devresi; b) XVI. yüzyılın başından yani Balım Sultan'dan zamanımıza kadar devam ede gelen ve asıl bilinen Bektâşiliği temsil eden devre olmak üzere iki safhada ele almak gerekir⁽⁹⁾.

Bektâşilik, özellikle Anadolu ve Rumeli'de çok yaygındır. Bu yaygınlıkta Yeniçerilikle olan fikrî ve organik yakınlığın büyük payı vardır. Nitekim, Osmanlı Devleti 1826'da Yeniçeriliği kaldırırken Bektâşiliği de yasaklamak zorunda kalmıştır. Bektâşilik bir çok akım ve kültürü sinesinde barındırdığı için örf, adet, anane, âdâp-erkân ve merasimleri çok zengindir. Bu unsurlar, tarikatlar tarihine olduğu kadar, folklorculara da bol malzeme vermektedir.

Merkez tekke, Hacıbektaş'taki tekkedir. Dünyadaki bütün Bektâşiler buraya bağlıdır. Balım Sultan (Ölm. 1516) Pîr-i Sâni (İkinci Pîr) kabul edilmektedir. Bektâşiler Yeniçeriliğin kaldırılışından sonra izlerini kaybettirmek için kendilerine "Tarîk-i Nâzenin" adını vermişlerdir⁽¹⁰⁾.

Bektâşiliğin sanatla ilgili kısmını da özetle şöyle ifade edebiliriz. Bektâşilikte, Şeriata farklı bakışın neticesi olarak "resim sanatı" da kendine mahsus bir gelişme göstermiştir. On iki İmam, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i, Hacı Bektaş Veli'yi diğer büyük Bektâşî evliyasını ve kerametlerini anlatan bu halk

(5) Kutluay ERDOĞAN: Alevilik Bektâşilik, İletişim yayınları, İstanbul, 1993, s. 16.

(6) Esat COŞAN; age. , 2. 21.

(7) Kutluay ERDOĞAN; age. , s. 16.

(8) Mustafa KARA; Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1985, s. 282.

(9) Ahmet Yaşar OCAK; "Bektâşilik", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, V /373.

(10) Mustafa KARA; age. , s. 283.

tipi resimlerde ilkel karakterine rağmen özel bir üslup derhal göze çarpar.

Buna ilaveten muhakkak ki, Hurûfiliğin tesiri ile "yazı ile resim yapma sanatı" gerçekten önemli bir gelişme göstermiş, çoğu Hz. Ali'yi konu edinen çok orijinal yazı-resim örnekleri meydana gelmiştir⁽¹¹⁾.

Ayrıca Bektâşî müziğinde, "Bektâşî Devr-i Revan-ı", "Bektâşî Raksân'ı" ve Bektâşî Raksı" gibi Türk müziğinde usûller de mevcuttur⁽¹²⁾.

Bektâşîliğin bazı tarikat malzemeleri de şunlardır:

- 1) Hırka
- 2) Taç,
- 3) Kemer
- 4) Teslim Taşı⁽¹³⁾

Bu sembollerin büyük ölçüde inceleme konumuza yansıdığını yeri geldikçe göreceğiz.

Hacı Bektaş Velî'ye ait olduğu belirtilen kitaplar şunlardır:

- 1) Kitabü'l-Fevâid
- 2) Makâlât
- 3) Şerh-i Besmele
- 4) Şathıyye
- 5) Hacı Bektaş Velî'ye atfedilen diğer eserle:
 - a) Fatîha suresi Tefsiri
 - b) Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye
 - c) Hurde - Name
 - d) Üssü'l-Hakika⁽¹⁴⁾

Dergâhı: XIII. Yüzyılda yetişmiş ünlü Türk-İslâm düşünürlerinden biri olan Hacı Bektaş Velî'nin Anadolu'ya gelişi, Anadolu Selçuklu Devletinin siyasi ve ekonomik düzeninin bozulduğu, yönetimde bölünmelerin ortaya çıktığı bir devreye rastlamaktadır.

Hacı Bektaş Velî, Kırşehir yöresindeki Sulucakarahüyük (Hacım Köy)'e yerleşmiştir. Bugünkü mimari manzumenin çekirdeğini teşkil eden ve Hacı

(11) Ahmet Yaşar OCAK; agm. , 5/378.

(12) Büyük Larousse, "Bektâşîlik" Maddesi, Milliyet Yayınları, İstanbul 1968, 3/1463

(13) Abdülbaki GÖLPINARLI; Tasavvuftan Deyimler ve Atasözleri, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1977, s. 336

(14) Ethem Ruhi FİĞLALI; age, s. 159-161; Esat COŞAN; age, s. 39-41

Bektaş Velî zamanında yapılan Çilehane (Kızılca Halvet) ve eklerine ilaveten Hacı Bektaş Velî'nin ölümünden sonra Osmanlı Hükümdarı Orhan Gazi'den başlamak üzere Murat Gazi, Yıldırım Bayezıt ve Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan eklemelerle XVI. yüzyılda tamamlanmış olan Hacı Bektaş Velî manzumesi 1807'de padişah IV. Mustafa, 1862'de Abdülaziz ve 1895'de II. Abdülhamid tarafından da onarılıp genişletilerek zaman zaman yapılan değişikliklerle bugünkü durumuna gelmiş bulunmaktadır.

1925'de tekke ve zaviyelerin kapatılması sırasında, Kırşehir'in bir nahiyesi olan Hacı Bektaş'daki⁽¹⁵⁾ bu dergah da kapatılmış, içinde bulunan eserler, Milli Eğitim Bakanlığınca tespit edilerek korunmaları için Ankara Etnografya Müzesine taşınmıştır.

Bâla mahallesi, Kayseri caddesi üzerinde yer alan müze, 1958-1964 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğüne restorasyonu tamamlandıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı bu müzeyi 16 Ağustos 1964 tarihinde Millî bir müze haline getirmiştir. Daha önce etnografya müzesine taşınan eserler de tekrar Hacı Bektaş'a getirilerek bu müzede sergilenmeye başlanmıştır. Şu anda Kültür Bakanlığı'na bağlı en önemli müzelerden biri durumundadır⁽¹⁶⁾.

Hacı Bektaş Velî manzumesi başlıca şu bölümlerden meydana gelmiştir:

A) Birinci Avlu (Nadar Avlusu)

1) Üçler Çeşmesi

2) Çamaşırhane Ve Hamam

3) Üçler Kapısı

B) İkinci Avlu (Dergah Avlusu)

1) Arslanlı Çeşme

2) Aş Evi

3) Tekke Camii

4) Mihman Evi

5) Meydan Evi

6) Kiler Evi

C) Üçüncü Avlu (Hazret Avlusu)

(15) Hacı Bektaş Nahiyesi, 24. 07. 1954'de Nevşehir'in il olmasıyla Nevşehir'e bağlı bir ilçe haline getirilmiştir.

(16) Ozan SAĞDIÇ; Hacı Bektaş Kılavuzu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (Tarihsiz), s. 11-15

- 1) Hacı Bektaş Velî Türbesi Binası (Pir Evi)
- 2) Sol Sekide Bulunan Mezarlar
- 3) Sağ Sekide Bulunan Mezarlar
- 4) Çilehane (Kızılca Halvet)
- 5) Kırklar Meydanı
- 6) Hacı Bektaş Velî Türbesi (Huzur-u Pir)
- 7) Güvenç Abdal Türbesi
- 8) Balım Sultan Türbesi
- 9) Hazret Avlusu'nda Bulunan Mezarlar⁽¹⁷⁾.

II) MEZAR VE MEZAR TAŞLARI

Konumuzun yardımcı sahası olduğu için mezar ve mezar taşı hakkında da yine muhtasar bir bilgi vermemiz faydalı olacaktır.

"Mezar" ölünün gömüldüğü çukur, sin⁽¹⁸⁾ diye tarif edilmektedir. Türkistan'da "Gaur" tabir olunur ki, "Kabir" tabiri buradan gelir⁽¹⁹⁾. Mezar diye genellikle üzeri bir bina ile örtülmemiş kabirlere denir.

A) Mezar Taşı : Ölünün gömülü olduğu yeri ve kimliğini göstermek üzere dikilen taş ve şahideye verilen isimdir⁽²⁰⁾. Ekseriyetle, "Kapak Taşı", "Baş Taşı" ve "Ayak Taşı" olarak üç kısımdan ibarettir. Türk mezar taşlarında ölünün erkek olması durumunda baş taşına hayatlarında giydikleri kavuk şekli, kadın mezar taşlarında ise başörtüsünü temsilen çiçekle bezenmiş taç motifleri işlenmiştir. Ayrıca taş genel olarak erkek taşına nazaran daha yumuşak hatlardan oluşur.

Mezar taşları mevtanın kimliğini bildirdiği gibi, devrinin süsleme özelliklerini de yansıtan bir eski eser konumundadır. Osmanlı devri mezar taşlarında servi, hurma motifleri, kıvrım dalları, çiçek buketleri, gülbezekler ve madalyonlar çok görülür. Bazı mezar taşlarında ölü, asker ise; kılıç, katip ise; divit resimleri bulunmaktadır⁽²¹⁾.

B) Türklerde Mezar Geleneği: Mezar ve mezar taşları insanlık tarihi

- (17) Bedri Noyan; Hacı Bektaş'ta Pir Evi Ve Diğer Ziyaret Yerleri, Ticaret Matbaacılık Yayınları, İzmir, 1964, s. 1-98; Ozan SAĞDIÇ; age, s. 1-52
- (18) Doğan HASOL; Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Sıralar Matbaası Yayınları, İstanbul, 1979, s. 352
- (19) Celal Esat ARSEVEN, "Mezar" maddesi, Sanat Ansiklopedisi, M. E. B. Yayınları, İstanbul, 1966, 3/1315
- (20) Doğan HASOL; age, s. 352
- (21) Mehmet ÖNDER; Antika ve Eski Eserler Kılavuzu, Ankara, 1995, s. 136

kadar eski olmalıdır. İnsanlar değişik yollarla ve biçimlerle ölülerini yakmışlar, yırtıcı hayvanlara vermişler yada gömmüşlerdir.

Türkler de mezarlara ve mezar taşlarına önem vermişlerdir. En erken Türk mezar örnekleri Hun'lar zamanına tarihlendirilmektedir. Orta Asya'daki Türk mezarları genelde "Kurgan" tipindedir. Selenge ırmağı yakınlarındaki Nuan-Ula dağında bulunan Hun kurgan mezarları bize eski Türk mezarları hakkında bilgi vermektedir.⁽²²⁾ Tepe görünümündeki mezarlar, içte ağaç gövdelerinin birbirine bitişik kirişler biçiminde dizilmesiyle mezar odaları tasarlanmıştır. Ölülerin yanına hayatta iken kullandığı eşya, silah ve atları birlikte gömülürdü.

Göktürkler'de Hunlar'ın devamı olarak değerlendirilebilecek yeni uygulamalar göze çarpar. Mezarların baş ucuna "Bal bal" adı verilen heykeller sıralanmıştır. Göktürkler'de yaz mevsimi ölenler sonbaharda, kış mevsimi ölenler ise ilkbaharda toprağa verilir⁽²³⁾.

Karahanlılar X. yüzyılda Satuk Buğra Han zamanında müslümanlığı kabul etmişlerdir. "Türbe" adı verilen mezar anıtları ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır. Türbelerde ölü mumyalık kısmına gömülmüş olup gövde kısmında sembolik bir sanduka bulundurulmuştur. Aynı zamanda türbe olmayan normal mezarlarda bir hayli yaygındı.

Gazneliler de Karahanlılar gibi önemli şahsiyetlere türbe mezar anıtları yapmışlardır.

Türbe geleneğinin, IX. Yüzyıldan itibaren hızla artıp yaygınlık kazandığını görüyoruz. Bunda, müslümanlığı yeni ve toptan kabul etmeye başlayan Türklerin, Orta Asya kültürü ve inancının; atalara saygı geleneğinin son derece etkili olduğuna inanıyoruz. Orta Asya Türk inanç sistemindeki bu bağlılık, yeni dinleri olan İslâmiyet'in anneye, babaya ve Allah yoluna ömür verenlere biçtiği yüksek değer, saygı ve bağlılıkla birleşince, ortaya türbe mimarisi gibi gayet anlamlı ve önemli bir mimari dal çıkmıştır.

Selçuklu türbeleri, "Kurgan" geleneğinin de tesiriyle "Mahzenli"dir. Esas ceset burada ilaçlanarak muhafaza edilmiştir. Beyliklerde aynı mimari anlayışın devam ettiğini biliyoruz.

Osmanlı'larda ise, "mahzen" geleneği kaybolarak, ceset doğrudan doğruya toprağa verilmiş türbe bunun üzerine inşa edilmiştir.

(22) Yılmaz ÖZTUNA; Büyük Türkiye Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara, 1983, 1/51

(23) Nejat DİYARBEKİRLİ; Hun Sanatı, M. E. B. Yayınları, İstanbul, 1972, s. 65

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da mezar kültlerine bağlı olarak mahalli özellikler taşıyan mezar taşları yapılmaya başlanmıştır. Mahalli özellikler yanında çeşitli tarikatların da mezarları kendi anlayışlarına göre şekillenmiştir. Mesela, Mevlevilik ve Bektâşilik gibi tarikatların şeyhleri ve önemli şahsiyetleri için türbe mezar yapılırken, diğer mensupları normal üzeri açık, baş ve ayak taşlarından oluşan kitabeli ve tarikatı sembolize eden işaretlerle şekillendirilmiştir.

C) Bektâşî mezar taşları: Türk sanatının geniş bir şubesini teşkil eden mezar taşlarımız arasında Bektâşî mezar taşlarının da önemli bir yeri vardır. Bektaşî üsluplu mezar taşları, Bektâşilik tarikatının yayıldığı yerlerde kendini belli eder. Diğer mezar taşlarına nazaran farklı stil ve muhteva ile dikkati çeker.

Hacıbektaş ilçesi, tarikatın merkezi olduğu gibi; Bektâşî mezar taşlarının da yoğun olduğu bir yerdir. Ne var ki, gerek Bektâşiliğin tarih boyunca uğradığı takipler ve tahrikler ve gerekse tabiatın etkileri sebebiyle büyük kısmı maalesef kaybolmuştur. Biz inceleme olarak araştırmalarımızı bu yörelerde teksif ederek, eldeki örneklere göre bir terkibe ulaşmaya özen gösterdik.

Bektaşî mezar taşlarında genellikle tarikatı sembolize eden bir takım işaretler görülür. Hüseyinî 12 dilimli taç veya Ethemî (ya da Haydarî) dört dilimli taçlar gibi.

Bunun yanında, kadınlara ait mezar taşları üzerinde kadını ifade eden örgülü bitki ve gül motiflerine rastlanır. Ayrıca ayak taşlarında da bitkisel süsleme görülür. Baş taşındaki hattî tezyinatla da hem süsleme yapılmış olur hem de orada metfun bulunan şahsın kimliği ve vefat tarihi hakkında bilgi bulunur.

Ayrıca kitabeli ve kitabesiz Bektâşî mezarları da şu bölgede yer alır. Pir Evi girişinin sağ ve solundaki sekilerde dergahta hizmet görmüş Babaların mezarları bulunmaktadır. Altı tanesi sağ sekide altı tanesi sol sekide bulunan mezarların üstü harç ile sanduka şeklinde yapılmıştır. Mezarların bir kısmının mezar taşı var bir kısmının yoktur. Bir tanesi hariç hepsinin başında 12 terkli Hüseyinî taç vardır.

Hazret avlusunda bulunan mezarlar, Balım Sultan Türbesi ile cami arasındaki bahçede bulunmaktadır. Bunların adedi kırktan fazladır. Bu mezarların bir kısmının kitabesi yoktur. Ancak, Saatçi Ali Dede'nin mezarının sandukası bulunmaktadır. Mezar taşı kitabelerinden burada yatanların isimleri ve vefat tarihleri öğrenilebilir⁽²⁴⁾.

D) Dekoratif Sanatlar: Bektâşiliğin inanç ve kültürel sistemi, kıyafetleri; kıyafetlerdeki bir takım sembollerde mezar taşlarına yansımıştır.

Bektâşî mezarlarında ve mezar taşlarında yapmış olduğumuz araştırma ve incelemelerimizde gördüğümüz dekoratif sanatları şöylece tarif edebiliriz:

1) Şekiller:

Bektaşî inancının özelliklerini yansıtan şekiller mezar taşlarında bir takım kısım ve motifler meydana getirmişlerdir. Bunlar:

a) Taç: Kadın ve erkeklerin başa giydikleri başlıklara verilen özel isimdir. Bektaşî erkekleri genellikle iki türlü başlık kullanmışlardır. Bunlar dilimlidirler. Dilim sayısı dört ve dördün çarpımlarıdır. Dört dilimli taçlara "Ethemî (veya Haydarî)" denilmiştir. Bu türlere daha az rastlanılmaktadır. Seçkin kişilerin tacı olduğunu düşünüyoruz. Daha yaygın olanı ikinci türdür. "Hüseynî" adı verilen bu türde dilim sayısı on ikidir. On iki sayısı Bektâşilikte kutsal bir sayıdır⁽²⁵⁾.

Gayet belirgin bir şekilde ve milletlerarası bir sembol olarak bilinen Bektâşî tacı sahibinin mezar taşına da yansımıştır. İncelememizin katalog kısmında bu konuda vereceğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere bu semboller mezar sahibinin kişiliği ve hizmetleri hakkında da bize ön bilgiler verecek durumdadır.

Kadın Bektâşîlerin mezar taşlarında ise özel bir sembol görünmektedir. Bu çeşitli bitkisel motiflerden oluşan bir buket şeklindedir. Bitkiler arasında gül başta olmak üzere bir takım yapraklar yer almaktadır. Rölyef tarzında meydana getirilmiş bu motifler dilimli bir vazoya yerleştirilmiş görülmektedir. Vazodan taşarak iki taraftan mezar taşında birleşen dallar ve yapraklar mezar taşından taşkın bir görünüm arz eden vazonun, hem bir bütünlük kazanması ve hem de iki taraftan tutturulduğu için sağlamlık elde edilmesi sağlanmış durumdadır.

Kadınların baş ve ayak taşı genellikle aynı görünüme sahiptir. Baş taşında genellikle uzun bir kitabe yer almıştır. Kadınların ayak mezar taşlarında ise genellikle altta yer alan yine bir vazodan kıvrım kıvrım yükselen, helezonlar çizen dallar, taşı boydan boya kaplar. Bu kıvrım dallar üzerinde tomurcuklar ve gül motifleri bulunur.

Hacıbektaş ilçesinde yaptığımız incelemede gördüğümüz mezar taşlarındaki motiflerin genellikle XVIII. Ve XIX. asır barok ve ampir üslubunun müşterek özelliklerini taşıdığını tespit ettiğimiz bir özellik olarak burada belirtmeliyiz.

b) Teslim Taşı: Bektâşiliğe intisabın bir alametidir. On iki bölümden meydana gelmiştir ve on iki köşelidir. Bu, Bektâşiliğin dayanağı olan on iki imamı da sembolize eder. Bu genellikle Bektâşi şeyhinin ve mensuplarının kemerinde yer alır. Aynı zamanda bir zincirle de süslenmiştir. Ömür boyu taşınan bu sembol vefattan sonra da mezar taşına nakşedilmiştir. Ekseriyetle erkeklere ait bir sembol gibidirler.

Bu sembol mezar taşlarına da işlenmiştir. Genellikle kabartma tekniği ile uygulanmış bu sembolle herhangi bir yazı veya süs yapılmamıştır.

Bir bakıma stilize edilmiş hali ile güneşi de temsil eden teslim taşı günümüzde kolye olarak kullanılmaktadır. Çeşitli büyüklükte mezar taşlarına işlenen teslim taşı Bektâşi mezar taşlarının "taç"tan sonra en önemli plastik ögesidir.

2) Hat: Mevtanın oto-biyografisini veren kitabede iki özellik dikkatimizi çeker. Birincisi, yazı türünün genellikle "ta'lik" oluşudur. Ta'lik'in İran'da icat edildiğini düşünürsek Bektâşilik başta olmak üzere diğer bazı tarikatların inanç sistemi olarak İran ve Şiilik ile olan az veya çok ilişkisinin burada önemli bir unsur olduğunu hatırlatmamız yerinde olacaktır⁽²⁶⁾.

Bektâşi mezar taşlarında tespit ettiğimiz ikinci önemli husus ise kitabenin hemen hemen hepsinde Türkçe'nin hakim oluşudur. Bu genellemede Hacı Bektaş Veli'nin Türkmen oluşunun Bektâşilik tarikatının Türk ve Türkmen unsurlara müstenit bulunuşunun büyük rolü vardır. İbarenin başında önce "Küllü men aleyhâ fân", "Hû Dost" ve "Hû Allah" gibi Arapça veya Türkçeleşmiş Farsça veya Arapça bir hitap cümlesi vardır. İşte bunun altında ta'likle yazılmış Türkçe mezar kitabesi yer almaktadır.

Bu özellik kadın ve erkek mezar taşlarında görülen ortak bir özellik olarak dikkatimizi çeker.

Bu ibareler bir otobiyografi kaynağı olarak bize mevtanın hayatı, görevleri

(25) Diğer bazı tarikatlarda da bu tür tercih edilen sayılan biliyoruz. Meselâ Mevlevilikte bu sayı on sekizdir. Buna "Nezr-i Mevlana" denilmiştir. Orta Asya Türk kültüründe dokuz sayısının kutsal olduğunu da biliyoruz. Hıristiyanlıkta Triyole (Teslis) akidesinin önemini burada hatırlatmak yerinde olacaktır.

ve tarikattaki mevki hakkında bilgi verdiği gibi, tezyini yönünden de mezar taşı süslemeciliğinde önemli bir görev ifa etmiş olur⁽²⁷⁾.

Bu hazırlık bilgilerinden sonra Hacı Bektaş Velî manzumesinde incelediğimiz bazı örnek mezar taşları hakkında tespitlerimize geçebiliriz.

SONUÇ

Hacı Bektaş Velî'nin adına izafetle anılan Bektâşîlik tarikatı Anadolu ve Rumeli'de uzun yıllar kişi ve toplum üzerinde egemen olmuş tarikatların en önemlilerindedir. Asıl itibariyle Ahmet Yesevî ocağından feyiz alarak Anadolu'ya intikal etmiş durumda olan Bektâşîlik, bir takım dahili ve harici etkiler sebebiyle özellikle XVI. yüzyılın başlarında itibaren aslından önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Gelişim olarak diğer tarikatlardan farklı bir duruma sahip olan Bektâşîlik bu nedenle zaman zaman sürtüşmeye girmiştir. Sık sık siyasi takibata ve devlet baskılarına uğramış bulunan Bektâşîlik durumunu kurtarmak için Yeniçeri teşkilatına da girmiş olmasına rağmen yinede sıcak takipten kurtulamamıştır. Bunda Sünni-Alevi sürtüşmelerinin de büyük etkileri vardır.

Bektâşî mensuplarında görülen gelenek ve göreneklerin yanı sıra taş ve teslim taşı gibi takılar, tarihin çok eski dönemlerine kadar uzanan mânâları sembolize ederler.

Sağlığında bu takıları kullanan Bektâşîler vefatlarından sonra bunları mezar ve mezar taşlarına da işletmişlerdir. Bektâşî tacı (Hüseyinî, Ethemî), Bektâşîliğin önemli temalarından olan teslim taşı, Bektâşîliğe mensup ve müntesip kişilerin mezar ve mezar taşlarında görülen en yaygın dekoratif motiflerdir. Genellikle mermerden mamul mezar taşlarında dekoratif sanatlar arasında hat sanatının en önemli türlerinden olan Ta'likin tercih edildiğini görüyoruz.

Diğer tarikat mezar taşlarında olduğu gibi, Bektâşîlerinkinde de kadın ve erkek olanları farklı şekil ve dekora sahiptirler. Erkeklerinki taçlı ve teslim taşı, kadınlarınkine ise "rozalar" başlıklı bitkisel taşlarla dikkati çeker.

Araştırma konumuz için tarikatın merkez mekanı olan Hacıbektaş ilçesi ve mamuresinde yaptığımız araştırmalarda buna dair başlıca örnekleri belli bir kataloglama ile sunmaya çalıştık. Mahdut imkanlar ve süre çerçevesinde ~~sunduğumuz bu bilgilerin yurt dışında ve özellikle Balkanlarda kalmış diğer~~

(26) Ta'lik hat türünün İran'dan etrafa yayıldığına kaynaklar haber veriyorlarsa da Türkler diğer mevcut türlerde olduğu gibi, Ta'lik'e de yeni ve orijinal özellikler, üsluplar kazandırmışlardır. Nitekim İran ta'liki ile Türk ta'liki arasında büyük incelikler vardır. Bunu tarafsız İran mütehassısları da kabul ve ifade etmektedirler. "Kur'an-ı Kerim Mekke'de nazil oldu, Mısır'da okundu ve İstanbul'da yazıldı." Sözü, bu bakımdan da

sunduğumuz bu bilgilerin yurt dışında ve özellikle Balkanlarda kalmış diğer farklı olabilecek örneklerle zenginleştirilebileceğine inanıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- ARSEVEN, C. Esat; "Mezar" Maddesi, Sanat Ansiklopedisi, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul, 1966, III/1315.
- Büyük Larousse, "Bektâşîlik" Maddesi, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, III/1463.
- COŞAN, Esat; Hacı Bektaş Velî-Malâkât, Seha Neşriyat, İstanbul, 1971.
- DIYARBEKİRLİ, Nejat; Hun Sanatı, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul, 1972.
- ERDOĞAN, Kutluay; Alevîlik Bektâşîlik, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- ERÖZ, Mehmet; Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik, Otağ Yayınları, İstanbul, 1977.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi; Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik, Selçuk Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1991.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki; Tasavvuftan Deyimler Ve Atasözleri, İnkılap Ve Aka Yayınları, İstanbul, 1977.
- HASOL, Doğan; Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Sıralar Matbaası Yayınları, İstanbul, 1979.
- KARA, Mustafa; Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1985.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat; Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.
- NOYAN, Bedri; Hacıbektaş'da Pir Evi Ve Diğer Ziyaret Yerleri, Ticaret Matbaacılık Yayınları, İzmir, 1964.
- OCAK, Ahmet Yaşar; "Bektâşîlik", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, V/373.
- ÖNDER, Mehmet; Antika Ve Eski Eserler Klavuzu, Ankara, 1995.
- ÖZTUNA, Yılmaz; Büyük Türkiye Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara, 1983, I/51.
- SAĞDIÇ, Ozan; Hacıbektaş Klavuzu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (Tarihsiz).

KATALOG

İnceleme Tarihi: 17. 06. 1995

Yer: Hacibektaş

Malzeme: Mermer

En: 29 cm. **Boy:** 100 cm. **Kalınlık:** 10. 5 cm.

Süsleme (Dekor):

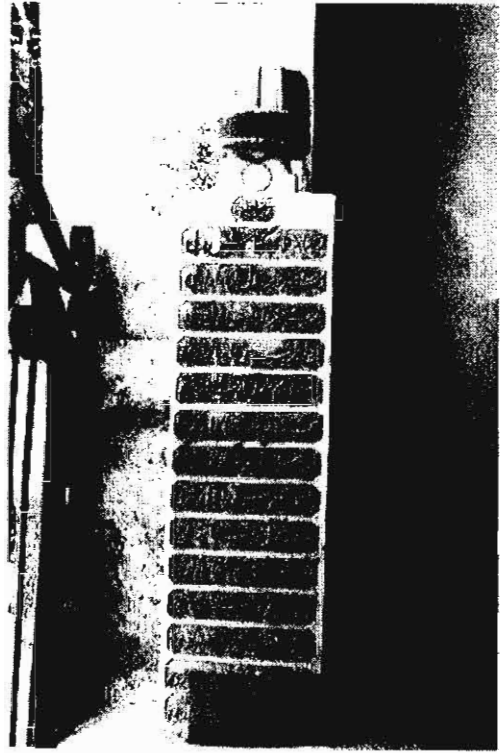
- 1) **Baştaşı:** Üzerinde on iki dilimli Hüseyinî taç bulunan ta'lik yazılı bir taştır.
- 2) **Ayaktaşı:** Vazodan çıkan gövde üzerinde iki yan dalda üzüm salkımı, üçüncü dal üzerinde eğik çizgili satıh üzerinde lale motifi yer alan bitkisel süsleme vardır.

Kitabesi: "Hû Dost. el merhum el ma'fur Türbedar-ı Hazreti Sultan Hacı Bektaş Velî Gaddes Allahu sırrahu hânesinden Seyyit Mehmet Baba ruhu için el Fatiha. Sene: 1196/1791".

Kimliği: Seyyit Mehmet Baba

Kitabesi

Hüvallah
 Türbedâr-ı Hacı Bektaş Veli
 İşte bu merd-i dil-âgâh oldu
 Hizmet-i Pîre edüp bez-i vücût
 Fariğ-ü mertebe-i câh oldu
 Bastı hem menzil-i irşâda kadem
 Nice dem bedreka-i râh oldu.
 Sabi-i Şehr-i Muharremde göçüp
 Şühedâ hayl'ine hem râh oldu
 İde Hakk âl-i abâ'ya mülhak
 Ki bu maksat ana dilhâh oldu.
 Tâml târih-i vefâtı Kâmî
 Şu iki mîra-i cângâh oldu:
 Türbedâr Hacı Mehmet Baba zî
 Nâil-i vaslı ilâllâh oldu.
 Sene 1315

Katalog No: 11

İnceleme Tarihi: 17. 06. 1995

Yer: Hacıbektaş

Malzeme: Mermer

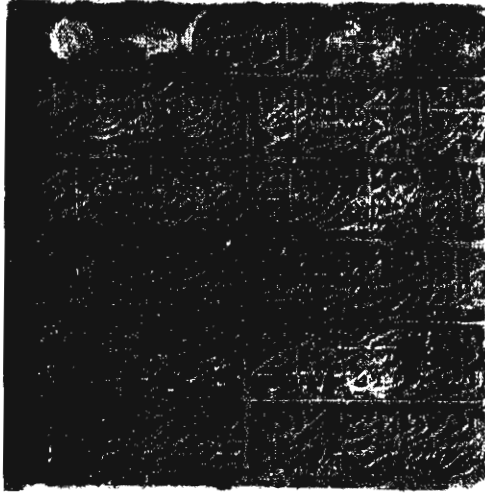
En: 34 cm. **Boy:** 125 cm. **Kalınlık:** 8 cm.

Süsleme (Dekor):

1) Baştaşı: On iki dilimli Hüseyinî taç altından kolye gibi takılmış teslim taşı ile Bektâşiliği temsil eder. Kitabesi ise ta'lik yazı ile yeşil renkle kapatılmış zemin üzerinde yer alır.

2) Ayaktaşı: Yok

Kimliği: Türbedar Hacı Mehmet Baba **Vefatı:** 1315/1897

Kitabesi

Şerbet-i mevdi içirdi akîbet devran bana.
 Vakti saat erdi mühlet vermedi bir an bana
 Var ümidim kat-ı dest etmem tutup dâmânını
 Merhamet, şefkat kılar elbet şeyhi merdan bana
 Mahlasım dermer Turâbi nâmım el-Hac Ali
 Post-nişinlik hizmetin eylade Hakk ihsan bana
 Vüs'atin elde iken söyle dedi târihini
 Hâme destimne işaret eyledi bir can bana
 Serm-şarım rû-siyah cürmümle şah'im el'aman
 Pîr-i Hünkârım meded kıl eyle bir derman bana

Katalog No: 12

İnceleme Tarihi: 17. 06. 1995

Yer: Hacibektaş

Süsleme (Dekor): Duvara gömülü şekilde bir mezar taşıdır. Taşın zemini yeşil renkle kaplanmıştır. On mısralık manzum kitabesi ta'lik ile yazılmıştır. Taşın en üst sağ ve sol köşelerinde iki adet teslim taşı bulunur. Ortada ise laleli parantez içinde "Yâ Dost" ifadesi yer alır.

Kimliği: Turabi Baba **Vefatı:** 1285/1868